

OTOBİYOGRAFİ VE ANI KORELASYONUNDA ANLATICI VE PROTAGONİST ÖZDEŞLİĞİ ÜZERİNE

Doç. Dr. Şerife DOĞAN*

Bir dünya görüşünün kaynağı ve yaşam biçimi olarak kabul edilen bireyselliğin "kendinden bir parça" ilkesine bağlı olarak yavaş yavaş toplumsal varlığa dönüşüp, örnek oluşturması devlet adamlarının, ünlü sanatçıların, yazarların otobiyografi ve anılarını yazmalarına neden olmuştur. Bu anlatım şekillerinde "kendimden bir parça" prensibi hayal ürünü ve olağanüstülüğe karşı gerçek yaşamı garantiler. Yazarın isminin anılması, anlatıcı ve Protagonist özdeşliği "kendim" kelimesinin türevleri gibidir.

Neuman, "Identität und Rollenzwang" adlı eserinde Otobiyografi ve anıyı şöyle tanımlar:

"Anılar bireyin toplumdaki sosyal rolünü "kendim açısından yansıtırken, Otobiyografiler ise bireyin sosyalleşmeden önceki oluşumunu, toplum içine girişindeki gelişimini anlatır." (1970).

Otobiyografi ve anı arasındaki korelasyonu açık bir biçimde veren bu tanım bireyin kişisel yaşantısının ve tecrübelerinin önemli bir rol oynadığı bu iki anlatım boyutunda "kendim" in konumu açısından farklılık olabilir. Otobiyografide "kendim" merkez

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

konumda bulunurken, Memoir (Anı) da, "kendim ve çevre" merkez konumdadır. Konvansyonel olarak otobiyografinin ve Memoir' (Anı) in yapısı retrospektif olarak nitelendirilebilir. Retrospektif anlatımda, yazar veya anlatıcı geçmiş yaşantısını hatırlar ve anlatır. Otobiyografi ve anıda yaşanan gerçekler "kendim ve kendimin bir tür savunmasıdır". Hocke'nin de belirttiği gibi, bireysel yaşamın bir "sentezidir".

Otobiyografi ve anının anlatım yapısına geçmeden önce kavramların tarihine bir göz atalım. Fransızcadan gelen Mémoires, eski Yunancada "Hypomnema", "Anı Yazısı, Kronik veya bir tür tarihi yorum (Lat. commentari)" olarak tanımlanıyor. Bu anılar düşünürlerin otobiyografi yazılarını da içermektedir. Burada kişilerin yaşadıkları tarihi gerçekler anlatılmaktadır. İlk örneğini "Memorabilien Xenophons" teşkil eder. "Caesar'ın Yorumları" başka bir örnektir. 14. yy Fransa'sında Joinville'nin "Histoire de Saint-Louis"si bu türün önemli bir örneğidir. 16. ve 17. yy. da yazılmış olan anıların konusu toplumsal olaylar, bilhassa dini savaşlardır. Bunların büyük bir bölümü otobiyografik olarak yazılmıştır. "Götz von Berlichingen" adlı şövalyenin özgürlük savaşını anlatan otobiyografisi ilk sıralardadır.

Otobiyografi (Autobiographie) Yunanca - Auto= kendi, özü anlamına gelir. bios= yaşam, graphein= yazmak anlamındadır. Norveçli William Taylor Otobiyografi için "Öz yaşam biyografisi" tanımını getirmiştir. Taylor'ın yanında Alman Neumann ve Roy Pascal bu anlatım yapısı üzerine çalışmalar yürütmüştür. Onların da çalışmalarına büyük örnek teşkil eden eski Roma kilisesi rahiplerinden Augustinus'un M.S. 400'de yazdığı dini içerikli "Confession" adlı Otobiyografisidir. Tanrı ile şeref, ruh ve yaşam konularında yapılan konuşmaları yansıtır.

"Tanrım, şimdi artık ben "kendimi" bulmak için didinip uğraşıyorum. Ben kendim için taşlı bir tarla üzerine düşen ter damları gibiyim." (Pascal, Autobiographie S.16).

Eser, yazarın dini eğitim konusunda kendi tecrübelerini, "Ben" ve "kendim" açısından 19. ve 20. yy. otobiyografi yazarları için örnek teşkil eden Augustin'in "İtirafları" için Georg Misch insanın kendine bakışının, varoluş nedenini bir bütünlük içinde nasıl yazıldığına en iyi örnek teşkil ettiğini vurgulamıştır.

Daha sonra 11. ve 12. yüzyıllarda yayınlanan Otobiyografiler din adamlarına aittir. Teolog Abelard "Historia calamitatum mearum = History of My Calamities" adlı eserinde Heloise ile olan trajik ilişkileri anlatır. Öğrencisi Heinrich Seuse "Briefbuch" adı altında Alman dilinde ilk otobiyografiyi yazmıştır. Bu dönemde yazılanlar biyografi unsurları taşıyan dini yorum ve vizyonlardır. 16. yüzyılda Goethe'nin Almancaya çevirdiği - Benvenuto Cellini'nin "Vita" adlı otobiyografisi de bu konuda dikkat çekici bir örnektir. Bu tipik bir Renaissance-Otobiyografisi biçimindedir. Petrarca'nın otobiyografisini örnek almıştır. Gerçek yaşamını, yaşadıklarını yansıtarak anlatmıştır. Tıp doktoru Cardano'nun yarattığı örnekte kendi yaşamını, hasta-doktor ilişkisi içinde anlatmıştır. Bu otobiyografilerde, yazar bir virtüöz kimliği taşır. 17. ve 18. yüzyılın en iyi örnekleri J.J. Rousseau'nun "İtirafları" (Confessions), W. Wordsworth'ün "The Prelude", Goethe'nin "Dichtung und Wahrheit", ayrıca Hume'in "My own Life", Edward Gibbon'un "Memories of My Life and Writing", Chateaubriand'in "Memoirs d'Outre Tombe" (Mezar Ötesinden Hatıralar) otobiyografi örnekleri olarak sayılmaktadır. Hepsi de otobiyografi ve anı korelasyonunu doğrulamaktadır. İleri bir yaş döneminde kaleme alınmış olan bu eserler öz savunma, şikayet ve öz portre biçimindedir. Hareket noktası "Ben"dir. "Ben" in iç dünyasından gelen bir haberci niteliğindedir. Platon'un "Sokratın Savunması" adlı eserde olduğu gibi. 1789'da yayımlanan Benjamin Franklin'in otobiyografisi de bunlar arasında sayılabilir.

Otobiyografi ve anı korelasyonunu en iyi yansıtan başka bir örnek Fyodor Dostoyevsky'nin "The House of The Dead"dir. Bu eser, yazarın 1840'da Sibirya'da geçirdiği dört yılı ve ölümden

son anda nasıl kurtulduğunu anlatır. Tarihselliğin de yer aldığı bu otobiyografi bireyselliğin geçirdiği tarihi bir süreci yansıtır. Burada Wayne Schumaker'in tanımına dikkat çekmek istiyorum.

"Otobiyografi kişinin kendisinin yazdığı gerçek olan "Ben" in hikayesidir. Anı ise kişi için önemli olan yakın çevre ve kişilerin ele alındığı hikaye ve haberlerdir." (English Autobiography 1954 s. 106).

Roy Pascal "Desing and Truth in Autobiography" adlı eserinde bizleri bu konuda bir basamak daha ileri götürüp iki türün adeta bir diğerini tamamladığını, anıların girişi daima çocukluk ve gençlik yıllarına yönelen otobiyografik unsurlar taşıdığını açıklamıştır. Gertrude Stein'in 1933'de yayınlanan anılarının adı "Autobiography of Alice B. Toklas"dır (Alice Toklas'ın Otobiyografisi). Eser G. Stein'in uzun seneler arkadaşı olan Alice Toklas tarafından birinci tekil şahıs olarak yazılmıştır. Eser, Stein'in ilk Amerika yıllarını, 1907'den sonra Toklas ile birlikte yaşadığı Paris yıllarını anlatır. Eserde dönemin ünlü sanatçı ve yazarları ile olan ilişkiler ele alınmıştır. Bunlara Picasso, Ernest Hemingway de dahildir.

Belki de G. Stein burada Arthur Rimbaud'un belirttiği gibi "Je est un autre (Ich ist ein anderer - "Ben" bir başkasıdır" ilkesinden hareket etmiştir. Ona göre bu, gerçeklerle daha iyi yüzleşmenin bir yoludur. Geçmiş ile şimdi arasında bir köprü kurma özlemdir. R. Pascal'a göre bu, otobiyografinin özünü oluşturmaktadır. Sonsuz bir süratle akıp giden zaman içinde böylesi bir "Ben dünyasında" seyahat başkaları için de eğitici bir doğal örnek oluşturur. İşte Stendhal'ın "Henry Brulard"ı, Goethe'nin "Dichtung und Wahrheit" (Şiir ve Hakikat) adlı yapıtları buna örnektir.

Goethe belgesel nitelikli, mektup ve bilimsel verilerden yararlanarak yazdığı bu otobiyografide, bir insanın, hatta bir sanatçının oluşumunda belirli bir zaman içinde geçirdiği evreleri, bir bi-

lim adamı objektifliği içinde inceleyip, nasıl bir dünya görüşü kazandığını göstermeye çalışmıştır. Tarihsellik hakimdir. "Ben" in özgürlük içinde sosyal ve psikolojik gelişimi estetik bir aşama çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Yukarıda tarihi gelişimini kavramsal korelasyonuna uygun olarak incelediğim otobiyografi ve anının tarihsel olaylardan pek çok etkilendiği görülmektedir. Böylesi bir tarihsel ilişki anı ve otobiyografik anlatımın gerçekleşmesi için bir paradigma mıdır? Bu ilişkiyi açıklamak için roman, otobiyografi ve anı ilişkisine göz atmamız doğru olur. Çünkü roman genel olarak Wilhelm Emrich'in ileri sürdüğü gibi belirli gerçeklik kategorilerinin anlatıldığı bir yapıdır. Bu gerçeklik kategorileri, yaşanmış gerçek tarihi olaylar olacağı gibi, kurmaca da olabilir. Franz Stanzel, (*Typische Formen des Romans* 1964) adlı eserinde bu yapıyı anlatım boyutlarına göre ayırmıştır. Bunlardan biri, yani anlatıcının anlatılan olay içinde yer alması şekli olup otobiyografik anlatım için de geçerlidir. Tarih, geriye dönüş ve anı biçiminde verilebilir. Roman teorisyeni Friedrich v. Blanckenburg'un "Versuch über den Roman" adlı eserinde belirtildiği gibi, kişinin duygu ve düşünceleri tarihsel oryantasyon içinde anlatılmaktadır. Bu yaklaşım romana belgesel nitelik de kazandırabilir.

Philippe Lejeune, "Le pacte autobiographique" (Otobiyografik Antlaşma) adlı kitabında okuma esnasında, yazar ve okuyucu arasında oluşan antlaşmadan söz eder. Ona göre bu antlaşma iki yönlüdür. Yazar anlatıcı ve anlatılan şahıs (Protagonist) özdeştir. Retrospektif bir anlatım vardır. Anlatılan konu mümkün olduğunca somutlaştırılmalıdır. Anlatıcı bazen yazarın kişiliğine bürünür, hatta ismini bile verebilir. Bazen de anlatılan şahıs anlatıcı ve yazar da aynı rolü üstlenir.

Otobiyografik anlatımda gerçek otobiyografiye uygun olan en önemli özellik yazının gerisinde yazar-anlatıcı antlaşmasına uyan bir önsöz yer alır. Goethe'nin "Aus meinem Leben-Dichtung und

Wahrheit" (Kendi Yaşamından -Şiir ve Hakikat) adlı otobiyografisinde olduğu gibi: 1811-1833 yılları arasında yazılan bu eserinin 1. bölümünü oluşturan önsöz.

Bu önsözde Goethe, arkadaşının kendisine gönderdiği mektubu yazmıştır. Yazıdan anlaşıldığı gibi Goethe'nin kendisine gönderdiği bu esere ait 12 bölümü yeniden düzenleyip basılmasını sağlamıştır.

"Değerli arkadaşım (Goethe) bize gönderdiğiniz 12 bölümlük eserini okuduk ve biraraya getirdik. Okuduklarımızın bazılarını çok iyi biliyoruz, bazıları ise bize yabancı... bütününü göz önüne aldığımız zaman yazarın ta kendisi ve yeteneklerini veriyor." (Dichtung und Wahrheit 1974, s.5).

Belge niteliği taşıyan bu mektup otobiyografiyi gerçeğe bağdaştırıyor. Aslında eser, gerçeğin sanatla birleşmesinden doğan bir doku oluşturmaktadır. Sanat ve gerçeğin bu denli kaynaşmasının gerçekliği objektiv bir biçimde yansıtabilmeye gölge düşüreceğini düşünerek eserine koyduğu "ismi" bile, arkadaşı Eckermann'a ve Bavyera Kralı 1. Ludwig'e gönderdiği mektuplarda açıklama gereği duymuştur. 12.01.1830'da 1. Ludwig'e gönderdiği mektupda "Şiir ve Hakikat" isminden doğan paradoksun insanlarda şüphe doğurabileceği endişesini belirtir ve şöyle der:

"... en büyük amacım olabildiğince gerçeği, yaşamımdaki gerçeği anlatmak. Ancak insan geçmişte cereyan etmiş olan olayları geriye dönüp hatırlarken, sonuçlarını şimdi değerlendiriyor. Bunun için biraz da olsa sanatçı duyarlığı ile yorumlama gücünü katıyor. Benim burada yapmak istediğim, bence bilinen gerçeklerin amacıma hizmet etmesidir. Bunu başarıp başaramadığımı, okuyucuya bırakıyorum." (Dichtung und Wahrheit, s. 632 Anmerkung des Herausgebers).

Bu açıklamasıyla Goethe de otobiyografik anlatımın geleneksel ilkesi olan "Retrospektiv" yapısını belirlemiştir. Böylece amı ile olan korelasyonu bir kez daha vurgulanmıştır.

"Birlikte yaşadığımız babaannem, evin arkasında bulunan büyük bir odada yaşardı. Oyun oynarken ta oturduğu koltuğun dibine kadar gider ve hatta hasta olduğu zaman yatağın yanında oynardık. Onu bembeyaz giysiler içinde, zarif, yumuşak, güzel, cana yakın bir azize gibi hatırlıyorum. Hafızamda hep böyle kaldı." (Dichtung und Wahrheit, s. 12).

Burada da görüldüğü gibi anlatıcının dünyası, yazarın dünyası ile örtüşmektedir. Yazar burada aynı zamanda olay kahramanıdır, yani Protagonist olarak tanımlanır. Genel olarak romanda anlatıcının bilinen diğer rolleri ise, bazan anlatımda görünen bir anlatıcıdır*, bazan görünmeyen bir artistik yaratıcıdır.

Yukarıda göndüğümüz örnekte, yazar, anlatıcı, Protagonist özdeşliğin yanında, olayın geçtiği yer, her üçü için de aynıdır. Hatırlama sırasında üçü de olayın geçtiği yerin hem içinde, hem dışındadır.

Otobiyografi yazarı anlattıklarını bize hiçbir zaman başında sonuna kadar anlatamaz. Fragment özelliği taşır. Goethe "Dichtung und Wahrheit" adlı kapsamlı otobiyografisini 1831'in Ekim'inde bitirdi. Ancak bilindiği gibi Goethe 1832'de öldü.

Otobiyografik anlatımda "zaman" faktörü çok önemli bir rol oynar. Otobiyografi yazarı anıda belirtilen yaşanmış olayların, öncelik sırasını kendi belirler ve senkronik bir düzen içinde sunar. Kronsbein da araştırmasında belirttiği gibi (s. 65) olayları anıların geçtiği yer ve zamana göre anlamlı bir sıraya sokar. Bu genellikle biyografik şemaya uygunluk sağlar.

Goethe'nin biyografisi ve otobiyografisinden bir örnek verirsek "Dichtung und Wahrheit" adlı eserde 6. kitabın giriş şeması:

* Bunun en güzel örneği Thomas Mann'ın "Dr. Faustus" adlı eserindeki Serenus Zeitblau adlı canlı anlatıcı figürüdür. Okuyucu ile anlatılan olay arasındaki mesafeyi kısaltır.

Biografide — 6. kitapta
1765 - 1768 — Leipzig'e geliş
Leipzig

Zur Meßzeit

Anı ve otobiyografi dışında, örneğin romanda zaman kategorileri farklıdır, çünkü olayı yaşamış olan "Ben" ile anlatan "Ben" birbirinden ayrıdır. Ayrıca anlatıcı ve Protagonist de ayrı düzlemlerde bulunur (Karl Migner, s. 117).

Otobiyografi ve anı korelasyonunu destekleyen bir başka noktada; otobiyografilerde doğal olarak yer alan "Tarih" dir. Goethe, geçmişin anlatılması benzetmeyle gerçekleşir diyerek, şöyle devam eder; "Tarihi kendi yaşayan bir kişi kadar hiç kimse o tarihi yargılayamaz" (Dichtung und Wahrheit s. 623).

O dönem için çok yeni olan bu düşünce tarzını Goethe, yazmış olduğu otobiyografide kendi gelişiminin sonucu olarak değerlendirmiştir. Goethe "Ben"i zamanın bir sembolü olarak kabul etmiştir. İnsanın gelişimini bir bitkinin gelişip, büyümesine benzeten Goethe, bitkilerin büyüdüğü doğal ortamı, insanlar için tarihin sağladığına inanır. Ona göre insan belirli bir yer ve zamanda dünyaya gelir. Bu bir savaş ortamı, bir şehir, bir köy olabilir. İşte bu içine doğduğu dış dünya kişiyi etkiler. (Dichtung und Wahrheit 11. kitap s. 493). 7. kitap çağdaş edebiyat tarihi hakkında görüşlerini içerir. Onun İtalya Seyahati, Leipzig, Straßburg, Weimar Seyahatleri de otobiyografisine konu olmuştur.

Araştırmamın başında belirttiğim Neumann'ın otobiyografi ve anı korelasyonu, bunların tarihi gelişimi içinde de aynı tabloyu sergiler. Yaşamın bir sentezini anlatan otobiyografi antik kültürde biyografi biçiminde yazılırdı. Plutarch ve Seuton biyografileri gibi... Daha sonra filozoflar görüşlerini kendi yaşamları ile birleştirip felsefi eserler oluşturmuşlardır. Daha önce bahsettiğim "Au-

gutinus'un İtirafları" tanrıya "Sen" diye hitap eden dua niteliği taşıyor. İlk kez insanın kendisini konu aldığı Renaissance otobiyografileridir. En önemli örneği doğum, eğitim ve yaşamı anlatan Petrarca'nın "Epistola ad posterum" adlı yazısıdır.

Daha sonra sanatçı kişiliğin, ilişkilerin, gerçek bir biçimde yansıtıldığı Benvenuto Cellini'nin otobiyografisi gelir. 16. yy. "Anı Edebiyatı" adı altında toplanan anılar otobiyografileri ve jurnalleri kapsar. Anılardaki tarihi olaylar, politik gelişmeler anlatılır. Bu dönemde yazılan anılarda kişi kendinden pek bahsetmez. Bassompierre, Kardinal Retz ve Saint Simon anıları önemli örneklerdir.

Bu otobiyografi ve anıları inceleyen Goethe; "İnsanın kendini tanıması, ancak dünyayı ve çevreyi tanımasıyla mümkün olur." (Dichtung und Wahrheit s. 629) ilkesinden hareket ederek otobiyografisinde "Ben" ile dünya arasındaki dengeyi gerçekleştirmiştir. Chateaubriand da otobiyografisinde gençliğinden yaşlılığına kadar geçen dönemi, Amerika'dan Filistin'e kadar aristokrasi, askerî diplomat ve devrimcileri ile anlatmıştır. Ancak Goethe gibi, yaşayan sanatçı kişiliğini yansıtamamıştır. Erich Trunz'un kitabında belirttiği gibi Goethe, "Şiir ve Hakikat" adlı eserinde tıpkı Rembrandt'ın çizdiği, kendi portresinde neyi gerçekleştirdiyse, onu gerçekleştirmiştir.

O, otobiyografisinde bir bütün olarak yaşamını anlatmıştır. Bu bütün içinde yaşamın ince ayrıntılarının doğruları ile sanatçı duyarlılığını birleştirmiştir. Bu bütün, anlatılanla anlatıcıyı, yazarı ve Protagonisti özdeş kılmıştır. Yazar amacına, yani gerçeğe kavuşmuştur. Böylece yazar özel yaşamdan, geniş çevreye, bireyden yüzyıllara uzanan bir sembol olur. Otobiyografi yazarının, ileri yaşlarda planlı bir biçimde gençlik yıllarına dönüp gelişim çizgisini izlediğini görüyoruz. Bunun nedeni ise, geçen zaman, olaylara daha gerçekçi bakmamızı sağlıyor. Anı ile beslendiği zaman ise geniş bir çevre ile ilişkisi kuruluyor.

Sonuç olarak otobiyografi ve anı korelasyonunda:

1. Yazar, anlatıcı ve Protagonist özdeşliği anlatım yapısını belirlemektedir.

Burada gözlemlenen kişi aynı zamanda gözleyen kişidir

2. Anlatım tekniği olarak retrospektif anlatım benimsenmektedir. Anlatım geriye dönüşlerle gerçekleşir.
3. Anlatılan olayın dokusunu, gerçeği somutlaştıran belgesel nitelikli mektuplar, yakın kişilerin anlattıkları, tarihi olaylar, bilimsel notlar oluşturur.
4. Zaman senkronik olarak gelişir. Geçmiş ile şimdi içiçedir.

Anlatım yapısının belirleyen bu faktörler, anlatım boyutu açısından kısaca değindiğim roman veya tiyatrodaki karşımıza çıktığı zaman, oldukça karmaşık, içinde çağrışım ve montaj kompozisyonlarının bulunduğu bir anlatım sergiler. Bu da kanımca ayrı bir araştırma konusu teşkil eder.

KAYNAKLAR

- AMERİCANA : International Edition Vol 2, P. 803.
- GOETHE J.W. : Dichtung und Wahrheit, Beck München 1974 Bd. 9.
- KRONSBELN J. : Autobiographisches Erzählen.
- MAHRHOLZ W. : Deutsche Selbstkenntnisse 1919.
- MIGNER K. : Theorie des modernen Romans, Kröner Verlag 1970.
- PASCAL ROY : Deutsche Autobiographie 1965.
- SCHROEDER C.S. : Deklination des Autobiographischen. Erich Schmidt Verlag 1993.
- SCHUMAKER W. : Englische Autobiographie. Berteley 1954.
- STANZEL FRANZ : Typische Formen des Romans. Gattungen. 1964.
- TRUNZ ERICH : Goethes Werke 1974 Bd. 9, S. 600. Textkritisch durchgesehen und kommentiert.